

Лілія РЯБОВОЛ (Кіровоград, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ УРОКУ ЯК ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТНІСНОГО НАВЧАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА

У статті встановлено особливості уроку як форми організації компетентнісного та діяльнісного навчання правознавства; охарактеризовано урок як підсистему цілісної системи навчання правознавства; з'ясовано вимоги і

класифіковано уроки правознавства з позицій компетентнісного підходу; визначено специфіку практичного заняття та інтерактивного уроку як форм компетентнісного навчання правознавства.

Ключові слова: навчання правознавства, компетентнісне навчання правознавства, компетентнісний підхід, урок, форма навчання, практичне заняття, інтерактивний урок.

In this paper the peculiarities of the lesson as a form of competence and active study of law are defined. The lesson is described as a subsystem of an integrated system of studying law. The requirements for law lessons are classified on the basis of the competency approach. Specific features of practical and interactive lessons as forms of teaching law are regarded.

Keywords: law, law competency, competence approach, a lesson, a form of training, workshops, interactive lesson.

Постановка проблеми. Форма навчання правознавства – це спосіб його організації, що опосередковується через взаємоузгоджену діяльність вчителя й учнів, здійснювану в установлених межах для досягнення мети навчання шляхом реалізації його змісту. У процесі розвитку суспільства форми навчання змінювалися, однак, в умовах класно-урочної системи, яка упродовж століть залишається найпоширенішою, основною формою організації навчання в загальноосвітній школі є урок. Його цінність полягає в тому, що він акумулює змістову, процесуальну та результативну функції. У концептуальному сенсі урок – цілеспрямована взаємодія вчителя й учнів, зона активної інтелектуальної праці, стверджує А. Кузьмінський [4: 58].

Сьогодні відбувається трансформація вітчизняної освіти, становлення нової освітньої парадигми, яка повинна дати відповідь на запити сучасного світу, адже, освіта має забезпечувати підготовку людини до повноцінного життя у ньому. Наразі очевидною стала необхідність спрямування навчання на потреби практики. Це вимагає перегляду та оновлення сутності уроку з позицій компетентнісного та діяльнісного підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На загальнодидактичному рівні урок як форму навчання вивчали Н. Волкова, А. Кузьмінський, В. Кукушин, І. Малафійк, В. Онишук, С. Пальчевський, О. Савченко, М. Фіцула та ін. Проблематика уроку була і в центрі уваги фахівців з методики навчання правознавства. Серед них: Б. Андрусишин, А. Гуз, О. Крапанева, О. Певцова, І. Усенко та ін. Однак, особливості уроку як форми організації діяльнісного та компетентнісного навчання правознавства не були предметом окремого наукового дослідження, чим і обумовлені тема та мета нашої статті.

Метою написання статті є встановлення особливостей уроку як форми організації компетентнісного та діяльнісного навчання правознавства. Досягнення мети має бути забезпечене шляхом виконання низки завдань: загальна характеристика уроку правознавства як підсистеми цілісної системи навчання правознавства; з'ясування вимог до уроку правознавства з огляду на реалізацію діяльнісного і компетентнісного підходів; класифікація уроків правознавства з позицій компетентнісного підходу; визначення специфіки практичного заняття як різновиду уроку застосування знань і формування вмінь; з'ясування особливостей інтерактивного уроку.

Виклад основного матеріалу. У дидактиці урок визначають як: логічно закінчену, цілісну, визначену в часі частину навчально-виховного процесу, за якої вчитель займається з групою учнів (у постійному складі) за певним розкладом (Н. Волкова); колективну форму навчання, якій притаманні постійний склад учнів, жорсткі межі занять, регламентація навчальної роботи з одним і тим самим навчальним матеріалом (В. Кукушин); організаційну форму навчання, яка забезпечує навчання, виховання і розвиток постійного складу учнів упродовж визначеного проміжку часу на основі вивчення конкретної і однакової для всіх теми (І. Малафійк); викінчену у змістовому, організаційному, структурному, часовому відношеннях складову цілісного навчального процесу (С. Пальчевський); форму організації навчання, за якої заняття проводить учитель з групою учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки впродовж певного часу відповідно до розкладу (М. Фіцула).

Фахівці з методики навчання правознавства урок правознавства розглядають як: логічну одиницю правового курсу (О. Певцова); динамічну і варіативну форму організації процесу цілеспрямованої взаємодії визначеного складу учнів і вчителя, що охоплює зміст, методи, засоби навчання і систематично застосовується для вирішення завдань правової освіти, розвитку, виховання у процесі навчання (О. Крапанева). Загалом урок правознавства – це система організаційної, навчально-виховної діяльності вчителя в єдності з навчально-пізнавальною діяльністю учнів, спрямована на досягнення цілей засвоєння головних дидактичних одиниць правового модуля державного стандарту знань, формування умінь використовувати набуті правові знання в практичній діяльності [3: 65; 6: 121].

І в дидактиці, і в методиці навчання правознавства урок як форму навчання називають діалектичним феноменом. Це пояснюється тим, що він одночасно є і цілісним утворенням, і частиною навчального процесу як більш складної системи. Всі уроки взаємопов'язані, кожний з них тематично і змістовно впливає з попереднього та закладає основу для наступного, чим і забезпечується поступальний рух до кінцевої навчально-виховної мети.

Такий підхід дозволяє розглядати урок правознавства як підсистему цілісної системи навчання правознавства, у зв'язку з чим урок повинен містити (відображати) основні її компоненти, забезпечувати їх реалізацію. Системоутворюючим компонентом уроку є навчальні, розвивальні та виховні цілі й завдання уроку, обумовлені головною навчально-виховною метою курсу правознавства та змістом конкретного навчального правознавчого матеріалу. Наразі структурою уроку правознавства

охоплюються такі його взаємопов'язані та взаємообумовлені компоненти (системні показники), як: мета уроку; вчитель правознавства; учні; зміст курсу правознавства; система методів, прийомів, засобів, які використовуються на уроці; результати уроку.

Отже, урок правознавства – це етап навчання правознавства, тематично і змістовно цілісний та завершений, обмежений у часі встановленими нормами; забезпечує навчання правознавства, правове виховання і розвиток учнів, формування правової предметної компетентності.

Урок правознавства повинен задовольняти низку організаційних, дидактичних, психологічних, етичних, виховних, санітарно-гігієнічних вимог. Сьогодні, поряд із врахуванням закономірностей процесу навчання та дидактичних принципів, на перший план виходять вимоги щодо реалізації на уроці діяльнісного і компетентнісного підходів. Місце кожного уроку в системі уроків правознавства має визначатися, виходячи з його теми і змісту, значення для формування системи правових знань, умінь і навичок учнів, правової предметної компетентності. Її розвиток має здійснюватися на кожному уроці шляхом відтворення академічних знань учнями, вправлянь у вміннях і навичках, виконання завдань на їх застосування у знайомих та нестандартних ситуаціях.

Залежно від мети і завдань, етапу навчання, особливостей навчального матеріалу та його засвоєння тощо розрізняють типи уроків. Враховуючи співвідношення структурних частин навчання, дидактичну мету, О. Певцова визначила такі типи уроків правознавства: вступний, вивчення нового матеріалу, комбінований, контрольний, узагальнюючий повторення [6: 126-136]. Б. Андрусишин та А. Гуз можливим і доцільним вважають групування уроків за характером діяльності вчителя та учнів на уроці і виділяють такі їх типи: урок подання вчителем нового навчального матеріалу (шкільна лекція), заняття лабораторного типу (семінари); повторювально-узагальнюючий урок; підсумкова співбесіда, заліковий урок [1: 120]. В останній класифікації, на нашу думку, не достатньо врахована специфіка правознавства як навчального предмета та навчального процесу в цілому. Так, не відбиває специфіку навчання правознавства термін «заняття лабораторного типу». Такі заняття є формою навчання предметів природничо-географічного циклу, натомість, навчання правознавства доцільно організовувати у формі практичних занять, що цілком узгоджується з положеннями Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти і навчальних програм. Не погоджуємося і з ототожненням у наведеній класифікації лабораторного заняття і семінару (вони є самостійними формами навчання), а також уроку повідомлення нових знань і шкільної лекції, адже урок є формою навчання в умовах класно-урочної, а лекція – в умовах лекційно-семінарської системи навчання (хоча остання і розглядається деякими фахівцями як модифікація класно-урочної). Крім того, навіть, враховуючи те, що в своїй класифікації Б. Андрусишин та А. Гуз орієнтувалися на старшу школу, постають наступні питання практичного характеру: на підсумовування якого обсягу матеріалу (теми, розділу, усього курсу) має спрямовуватися підсумкова співбесіда, на якому етапі навчання проводиться?; чи передбачений нормативними документами залік, який як правило, виконує роль кінцевої форми контролю? Вважаємо, що більш відповідним специфіці навчального процесу в середній школі, у порівнянні з підсумковою співбесідою та заліком, є колоквиум, що спрямовується не лише на контроль знань, але і виховання, зокрема стимулювання, учнів і може проводитися на будь-якому етапі навчання.

На наш погляд, оптимальною є класифікація уроків правознавства за дидактичною метою. Відповідно до цього критерію ми виокремили: урок вивчення нового матеріалу (засвоєння нових знань) (основна дидактична мета – ознайомлення з новими фактами, поняттями, законами, теоріями, встановлення закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків тощо); урок застосування знань і формування умінь (дидактична мета – застосування знань та формування загальнонавчальних і предметних умінь і навичок); урок узагальнення і систематизації знань і вмінь (дидактична мета – виявлення істотних взаємозв'язків між елементами знань, введення вивченого в систему раніше засвоєного); урок контролю і корекції знань і вмінь (дидактична мета – виявлення якості (глибини, міцності, гнучкості тощо) знань і вмінь, що характеризує рівень засвоєння учнями логічно завершеного блоку навчального матеріалу); комбінований урок (поєднує дві і більше рівнозначних дидактичних цілей уроків названих вище типів).

З позицій компетентнісного підходу, згідно з яким навчання правознавства має спрямовуватися на формування правової предметної компетентності та відповідних компетенцій, типи уроків можна розглядати як такі, що орієнтовані на вироблення в учнів конкретних правових компетенцій. Так, урок вивчення нового матеріалу забезпечує переважно формування когнітивної компетентності, урок застосування знань і формування умінь – практичної (практично-поведінкової). Урок узагальнення і систематизації, контролю і корекції знань і вмінь, а також комбінований – усіх правових предметних компетенцій: когнітивної, практично-поведінкової, аксіологічної. Отже, з огляду на спрямованість уроків правознавства на формування певної правової предметної компетенції можна виділити такі їх типи: урок формування когнітивної компетенції, урок формування практичної компетенції, урок формування аксіологічної компетенції, урок формування цілісної правової предметної компетентності.

На вибір типу уроку правознавства суттєво впливають різні фактори: загальний рівень юридичної і методичної підготовки вчителя правознавства – рівень його професійної компетентності, зміст

навчального матеріалу, наявність певних засобів навчання, рівень здібностей учнів класу. Слід зазначити, що уроки одного типу можуть проводитися по-різному, наприклад, вступний урок можна організувати традиційно у класі, де вчитель дасть загальну характеристику курсу, викладе вимоги тощо, або у формі екскурсії до адвокатської контори, де юрист-практик розповість школярам про важливість правових знань, умінь та навичок їх застосовувати у повсякденному житті, наведе цікаві приклади, що стимулюватиме пізнавальний інтерес учнів, підсилить мотивацію навчання правознавства. Як екскурсію можна провести і урок узагальнення та систематизації. Наразі забезпеченню цілісності процесу навчання правознавства та досягнення його головної навчально-виховної мети сприяє проведення уроків різних типів.

Різновидом уроку застосування знань і формування вмінь є практичне заняття. Така форма організації навчання правознавства сьогодні є особливо актуальною, що пояснюється потребами сучасного життя, яке вимагає від школи підготовки компетентної у правознавстві особистості, такої, в якій сформовані практичні уміння і навички аналізувати та вирішувати конкретні життєві ситуації з позицій права. Це знайшло свій відбиток у нормативних документах. Так, у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти серед завдань суспільствознавчого компонента (складовою якого є правознавство) суспільствознавчої галузі зокрема вказується на: формування в учнів цілісної системи вмінь і навичок дослідження суспільних проблем, пропонування способів їх розв'язання, проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів і тенденцій у державі та світі; здійснення самостійного пошуку у різних видах джерел інформації про життя суспільства і людини в ньому. Державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів основної школи передбачено, що учні повинні: аналізувати та розв'язувати правові ситуації з використанням правових знань та положень нормативно-правових актів, застосовувати засвоєні поняття і вміння під час розв'язування простих життєвих ситуацій та регулювати власну поведінку відповідно до норм права в різних видах правовідносин. У старшій школі – застосовувати норми різних галузей права під час проведення аналізу життєвих ситуацій, їх розв'язання і вибору моделей поведінки відповідно до норм права, власних суб'єктивних прав і законних інтересів, виявляти ставлення до ролі держави та права у житті суспільства і людини, оцінювати сучасний стан побудови в Україні демократичної, правової та соціальної держави, життєві ситуації з позицій законодавства, правопорушення за ступенем їх суспільної небезпеки [2].

Відповідно до державних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів та з метою реалізації компетентнісного і діяльнісного підходів проведення практичних занять передбачено програмою з курсу «Основи правознавства» для 9-го класу [5]. Кожне з них має тему та відповідне змістове навантаження. Під час їх проведення завданням вчителя не є пояснювати матеріал. Він виконує роль консультанта, який організовує самостійне опрацювання учнями (у парах, групах, індивідуально) окремих питань теми з використанням різноманітних джерел знань (підручників, посібників, довідкового матеріалу, інтернет-ресурсів тощо) та надає їм необхідну допомогу відповідно до їхніх віку та пізнавальних можливостей.

З погляду дидактики практичне заняття – це форма навчального заняття, яка передбачає вирішення пізнавальних завдань проблемного (дослідницького) характеру шляхом застосування учнями набутих знань та сформованих умінь, у результаті чого учні набувають нові знання і опановують більш складні уміння. Отже, метою практичних занять є поглиблення, розширення та деталізація набутих раніше знань і вироблення практично, а у старшій школі – ще й професійно, значущих умінь і навичок шляхом застосування практичних методів навчання, імітаційних як ігрових, так і неігрових технологій, наприклад: конкретних (проблемних) ситуацій, їх аналізу та вирішення, дилем та інциденту, кейс-методу. Наразі практичні заняття сприяють розвитку мислення і культури мови, у тому числі володінню юридичною термінологією, дозволяють перевірити засвоєні знання, є засобом оперативного зворотного зв'язку.

Орієнтирами для формулювання пізнавальних і дослідницьких завдань, які пропонуються учням на практичних заняттях мають бути, стверджують О. Пометун та Н. Гупан, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, що представлені в навчальній програмі як перелік умінь і навичок, що їх учні мають набути протягом вивчення тієї чи іншої теми. Подані у правій колонці, вони є обов'язковими не лише для засвоєння, але й для оперування. Оцінювати здобутки учнів на практичному занятті слід згідно із загальними критеріями оцінювання навчальних досягнень [8: 198].

Компетентнісно-орієнтоване пізнавальне навчання з правознавства, що реалізується під час практичного заняття, має містити: спосіб діяльності (доведіть, обґрунтуйте, дайте визначення, зробіть аналіз, дайте юридичну оцінку, порівняйте, встановіть види, підстави тощо); саме завдання (умови або зміст події, явища, процесу, ситуації державно-правової дійсності); джерела інформації, необхідні для аналізу чи вирішення (текст підручника, джерел права, безпосередньо нормативно-правові акти, усні свідчення, набуті раніше знання учнів, їх досвід).

У процесі навчання правознавства проводяться практикуми як з вивчення нового матеріалу, так і повторювально-узагальнюючого характеру. На практичні заняття з вивчення нового матеріалу з виконанням нескладних практичних завдань для підтвердження теоретичних положень прямо

вказується у програмі курсу «Основи правознавства» для 9-го класу [5]. Зокрема, це практичні заняття за такими темами: «Соціальні норми в житті людей», «Обставини, що виключають шкідливість (суспільну небезпеку) діяння», «Власність неповнолітніх», «Влаштування дітей, позбавлених батьківських прав» тощо. Відповідні практичні заняття можуть передбачати послідовну реалізацію наступних етапів: 1) вивчення нового матеріалу (з використанням різних джерел правової інформації); 2) обговорення можливостей застосування вивченого матеріалу (поняття); 3) постановка проблеми чи формулювання вчителем завдання (задачі, ситуації, яка потребує юридичного аналізу); 4) складання плану (моделі) виконання завдання (подумки); 5) практичне виконання завдання (спираючись на знайдені в джерелах правової інформації норми права, що регулюють дані відносини); 6) встановлення результатів та їх аналіз, (можливо їх теоретична інтерпретація); 7) оцінка.

Практичні заняття повторювально-узагальнюючого характеру проводяться після вивчення теми, розділу. Їх метою є комплексне застосування, поглиблення, закріплення, узагальнення, систематизація знань, навичок, умінь, чим і обумовлюється структура: 1) постановка проблеми, формулювання вчителем завдання (задачі, ситуації, яка потребує юридичного аналізу); 2) обговорення способів вирішення (встановлення нормативно-правового акту та правової норми, що є підставою вирішення даної проблеми, задачі, аналізу ситуації); 3) складання плану (моделі) роботи (усно); 4) виконання завдання кожним учнем (під керівництвом вчителя чи самостійно); 5) встановлення результатів та їх аналіз, (можливо теоретична інтерпретація результатів); 6) оцінка.

Особливе місце під час практичних занять посідає робота з джерелами права, наразі зусилля вчителя й учнів мають спрямовуватися на вироблення практичних умінь працювати з нормативно-правовими актами, а також складати документи юридичного характеру (змісту), наприклад, на занятті на тему «Звернення громадян» учні не лише характеризують законодавство, яке регулює процедуру звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування, але й вчать складати такі заяви. На занятті «Захист прав споживачів» у них формуються вміння захищати права особи як споживача, зокрема, робити запис у книзі скарг та пропозицій, звертатися із скаргою до уповноважених державних органів, які повинні забезпечувати цей захист. Результатом практичного заняття «Працевлаштування неповнолітніх» має стати формування в учнів вмінь складати заяву про прийом на роботу.

Практичні заняття вимагають ретельної підготовки вчителя, що має охоплювати: опрацювання змісту теми за підручником та ознайомлення із змінами законодавства, можливо, вивчення судової практики, додаткової спеціальної літератури; складання плану проведення практичного заняття з визначенням тривалості кожного етапу: вступу, обговорення теоретичних питань, рішення задач, підведення підсумків; формулювання завдань (задач) за змістом теми та вирішення їх; продумування завдань (задач) на самостійну роботу учням в якості домашнього завдання.

Останнім часом в практику навчання правознавства впевнено увійшов так званий інтерактивний урок, в основі якого – інтерактивні технології. В умовах реалізації компетентнісного та діяльнісного підходів, відповідно до яких навчання має бути практично орієнтованим, інтерактивний урок набуває особливої актуальності, оскільки створює умови для формування в учнів як ключових, так і галузевих та предметних компетентностей. Специфіка інтерактивного уроку в тому, що: по-перше, на кожному його етапі між суб'єктами навчання відбувається активна взаємодія у парах, малих групах, обговорення у загальному колі; по-друге, обов'язковим є виконання інтерактивних вправ [7: 14-18].

Висновки. Отже, урок правознавства – це певний етап навчання правознавства, тематично і змістовно цілісний та завершений, обмежений у часі встановленими нормами; забезпечує навчання правознавства, правове виховання і розвиток учнів, формування правової предметної компетентності. Урок правознавства є підсистемою цілісної системи навчання правознавства. Структурою уроку правознавства охоплюються такі взаємопов'язані та взаємообумовлені компоненти (системні показники), як: мета уроку; вчитель правознавства; учні; зміст курсу правознавства; система методів, прийомів, засобів, які використовуються на уроці; результати уроку.

Урок правознавства повинен задовольняти низку організаційних, дидактичних, психологічних, етичних, виховних, санітарно-гігієнічних вимог, однак, сьогодні на перший план виходять вимоги щодо реалізації на уроці діяльнісного і компетентнісного підходів.

Оптимальним, на наш погляд, є поділ уроків правознавства за дидактичною метою на такі типи: урок вивчення нового матеріалу; урок застосування знань і формування; урок узагальнення і систематизації знань і вмінь; урок контролю і корекції знань і вмінь; комбінований урок. Кожний з них спрямований на формування певної правової компетенції як складової правової предметної компетентності. З огляду на це, можна виділити: урок формування когнітивної компетенції, урок формування практичної компетенції, урок формування аксіологічної компетенції, урок формування цілісної правової предметної компетентності.

Актуальними формами організації навчання правознавства є практичне заняття та інтерактивний урок. Саме вони якнайповніше сприяють підготовці загальноосвітньою школою особистості, компетентної у правознавстві, такої, в якій сформовані практичні уміння і навички аналізувати, вирішувати та оцінювати конкретні життєві ситуації з позицій права. Перспективними у даному

напрямку є подальші дослідження структури уроку правознавства різних типів та підготовки до уроку вчителя правознавства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрусишин Б. І. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства» : [підручник] / Андрусишин Б. І., Гуз А. М. – К. : Знання, 2008. – 301 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11.
3. Крапанева Е. М. Теория и методика обучения праву : Учеб. пособие. / Е.М. Крапанева. – Екатеринбург : Издат-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2010. – 166 с.
4. Кузьмінський А. І. Технологія і техніка шкільного уроку : навч. посіб. / А.І. Кузьмінський, С.В. Омеляненко. – К. : Знання, 2010. – 335 с.
5. Основи правознавства. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 9 кл. [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.mon.gov.ua/images/files/.../pravo.doc
6. Певцова Е. А. Теория и методика обучения праву : [учебник для студентов высших учебных заведений] / Певцова Е. А. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 400 с.
7. Пометун О. Правознавство. Практичний курс: метод. посіб. для вчителів загальноосвіт. шк., які викладають курс у 9-му кл. / Пометун О., Ремех Т., Пилипчатіна Л. – Київ: Логос, 2009. – 176 с.
8. Пометун О. І. Практичні заняття – нова форма організації навчання історії в основній школі / Пометун О. І., Гупан Н. М. // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2012 рік : наукове видання. – К. : Інститут педагогіки, 2013. – С. 197-198.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Рябовол Лілія Тарасівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.